

DE ACHTERUITGANG VAN DE ORCHIDACEAE IN ZUID-LIMBURG II

door
J. H. M. HILGERS

Orchis morio L., Harlekijn.

De Harlekijn is een orchidee die in Nederland voorkomt van Ameland tot Zuid-Limburg. Deze soort is niet typisch voor het Krijtdistrict zoals vele andere orchideeën. Ze komt, of liever kwam voor, in alle vier de Zuid-Limburgse districten, dus in het Fluviatiele, het Löss-, het Krijt- en ook in het Subcentreuroop district. Het verhaal van de achteruitgang in dit gewest is een der droevigste. Nu, in 1966 is mij nog één vindplaats in Zuid-Limburg bekend en wel de Berghofweide te Wylre, waar meer dan 2000

Orchis morio L.
Harlekijn op krijthelling te Wylre (Berghoven).

exemplaren geteld werden in 1965. In de literatuur worden tussen de 30 en 40 vindplaatsen opgegeven, maar ondanks ijverig speurwerk kon ze nergens anders meer teruggevonden worden dan op de Berghofweide. Toch moeten er volgens mij nog enkele vindplaatsen zijn en ik doe een beroep op alle botanici in deze streek intensief te zoeken naar deze soort, die nauwelijks te verwarren is met andere soorten van het geslacht *Orchis* en *Dactylorchis*, al is het alleen maar om zijn vroege bloeiperiode.

De Wever schrijft omstreeks 1920 dat ze in het Krijtdistrict op veel plaatsen in vochtige weiden met korte grassen voorkomt; niet zozeer op de kalk zelf maar meer op de diluviale gronden in dit district. Ze kan echter veel kalk verdragen, maar ze blijft dan kleiner, hetgeen volgens hem goed te zien zou zijn op de Berghofweide. Door een nauwkeurige telling en kartering van de populatie op deze weide konden Hilgers, Colaris en van Driel in 1966 concluderen dat ze vooral voorkomt op de grens tussen de basische rendzina enerzijds en de zure gronden, als kleefarde en terrasgronden anderzijds. Het is jammer dat er nauwelijks beschermde beemden en beekdalen zijn in Zuid-Limburg waar *Orchis morio* voorkomt. Soorten die in het Lössdistrict samen aangetroffen werden met *Orchis morio* zijn bv. *Polygala vulgaris*, *Pedicularis sylvatica*, *Carex caryophylla* en *Cardamine pratensis*. In de beemden en rivierdalen vinden we *Orchis morio* bv. met *Parnassia palustris*, *Colchicum autumnale*, *Primula elatior* en *Ranunculus auricomus*. Op de krijtheuvels komt ze voor met *Primula veris*, *Viola canina*, *Euphrasia Rostkoviana*, *Gymnadenia conopsea* en *Plantago media*.

De belangrijkste oorzaken van de verdwijning zijn o.a. de verbetering van beemden en weiden door ophoging en de bemesting met kunstmest. Beide oorzaken kunnen binnen een jaar funest zijn voor een hele populatie.

De Wever vermeldt in 1913 nog 25 vindplaatsen. Over het merendeel der vindplaatsen heeft zelfs Gregoire nauwelijks meer gegevens of slechts een enkel exemplaar in zijn herbarium. Grote achteruitgang vond plaats tussen 1910 en 1930. Na 1930 worden de gegevens steeds schaarser. Deze soort bleef behouden voor de Zuidlimburgse flora door de aankoop van het natuurreservaat de Berghofweide

in 1958 door Staatsbosbeheer. De natuurbescherming was hiermee voor *Orchis morio* en voor *Spiranthes spiralis* juist op tijd en redde hiermee ook de grootste van de vindplaatsen van *Coeloglossum viride* in Zuid-Limburg.

Gemeente	Vindplaats	Laatste opgave
Maastricht	1. Geusselt	De Wever. 1910-1920. Weiland
Geulle	2. Oost- en Westbroek	De Wever. 1916.
"	3. Doodlager	De Wever. Sinds 1913 sterk verminderd.
Bunde	4. In de Pas	De Wever. 1912.
Elsloo	5. ?	De Wever. 1930.
Sint Geertruid	6. Moerslag, Kaleberg	De Wever. 1910-1920.
Kadier en Keer	7. Wolfskop	Gregoire. Al lang verdwenen.
"	8. Rozenkoelen	Gregoire. 1952. Langzaam achteruitgaand.
Mesch	9. Meschermolen	De Wever. 1910-1920.
Gronsveld	10. Ryckholterbos	De Wever. 1910-1920. Weiden bij dit bos.
Klimmen	11. Retersbeek	De Wever. 1910-1920. Beemden langs een beek
"	12. Croubeek	De Wever. 1910-1920. Beemden
"	13. Kaardenbeek	De Wever. 1910-1920.
Valkenburg	14. Strucht	De Wever. 1910-1920.
Wylre	15. Berghoven	Vochtige helling. Hilgers, Colaris, van Driel. 1965. Ca. 2100 ex. Wordt reeds door de Wever genoemd.
"	16. Gronzeleput, Geulbeemden	Gregoire. 1936. Rijke vindplaats.
Eys-Wittem	17. Cartils	De Wever. 1907. Weiland
"	18. Mechelen, Partij	De Wever. 1928. Beemden.
Vaals	19. Lemiers	De Wever. 1910-1920. Beemden langs de Selzerbeek.
Eygelshoven	20. Nieuw Ehrenstein	De Wever. Sinds 1924 bijna verdwenen.

Heerlen	21. Ten Esschen	De Wever. 1910-1920.
Hoensbroek	22. Overbroek, Metten	De Wever. 1930. In moerasveen.
"	23. Terschuren	De Wever. 1924.
Nuth	24. Grijze grubben	De Wever. 1928. Hoge vochtige weiden.
"	25. Terstraten	De Wever. 1910-1920. In weide.
Wijnandsrade	26. Swier	De Wever. 1924. Beemden.
Hulsberg	27. Heckerberg	De Wever. 1910-1920. Weiden.
"	28. Lommelerberg	De Wever. 1910-1920.
"	29. Wissegracht	De Wever. 1910-1920.
"	30. Stoepert	De Wever. 1910-1920.
Sittard	31. Limbricht	De Wever. 1914. Beemden.
"	32. Broeksittard	De Wever. 1910-1920. Beemden.

Van de 30 à 40 vindplaatsen die vermeld zijn voor *Orchis morio* in Zuid-Limburg was er in 1966 nog 1 bekend.

Orchis ustulata L., Aangebrande Orchis.

De Aangebrande Orchis is in Zuid-Limburg verdwenen tussen 1910 en 1920. Ze kwam voor in het fluviaatiele district van Zuid-Limburg en wel langs de Maas, langs de Geul en langs de Selzerbeek.

Er zijn uit de literatuur zes vindplaatsen bekend. De laatst bekende vindplaats was het Heugemerbroek in de gemeente Gronsveld. De stombes vond hier in 1910 nog enkele exemplaren.

De soort is evenals *Orchis coriophora* verdwenen door ontginning van de voedselrijke fluviaatiele gronden en door het droogleggen van de beemden. Van deze soort is althans in Nederland niet bekend dat ze op de krijthellingen is voorgekomen. Dat ze in dit milieu toch, althans enige tijd, kan standhouden bewijst de jaarlijkse terugkeer van deze aangepante soort in de orchideeëntuin in het Grendal.

Van de bekende vindplaatsen worden nooit grote aantallen opgegeven. Volgens Höfner was ze in 1926 in aangrenzend Duits ge-

bied reeds zeldzaam. Op het Belgisch gedeelte van de Sint Pietersberg hield ze stand tot 1928. In 1900 waren nog twee vindplaatsen bekend, in 1910 nog een. Het Heugemberbroek in Gronsveld en de Lichtenberg in Maastricht waren de twee enige vindplaatsen waar zowel *Orchis ustulata* als *Orchis coriophora* voorkwamen.

Gemeente	Vindplaats	Laatste opgave
Maastricht	1. Lichtenberg.	De Wever. 1902.
Gronsveld	2. Heugemberbroek bij Hogeweerd.	Delsman. 1906. Enkele ex. Destombe. 1910. Enkele ex.
„	3. Heugemberbos.	De Wever. 1903. Misschien is dit dezelfde vindplaats als 2.
Eysden	4. Maarland.	Dumoulin. 1868. Beemden.

Valkenburg

Vaals

5. Loesbek langs Geul.

6. Selzerbeek bij Lemiers.

Di Hallegraaf. 1882. Weide.
Poirter. 1878. Weide.

Orchis Ustulata is in Zuid-Limburg verdwenen.

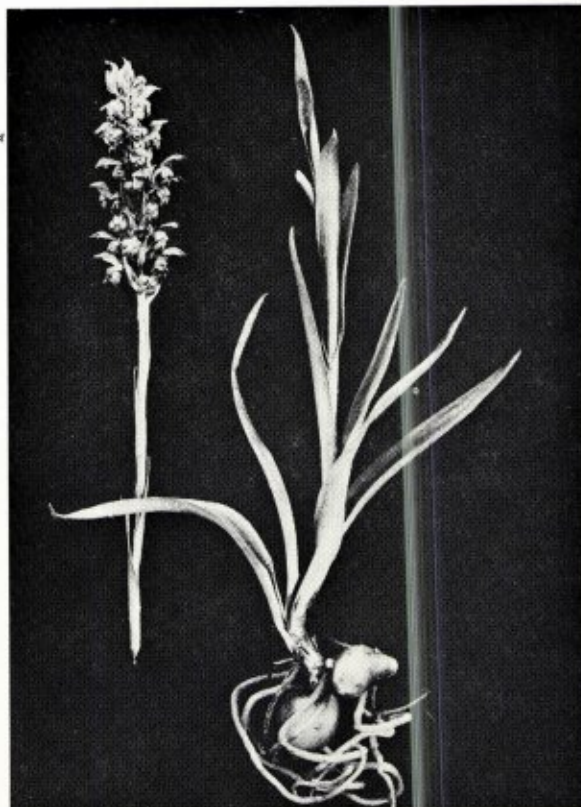
Orchis Coriophora, **Wantsenorchis**.

De Wantsenorchis is in Zuid-Limburg verdwenen tussen 1920 en 1930. Ze is in 1920 voor het laatst waargenomen op de Sint Pietersberg in een weide bij de Lichtenberg. Aan Belgische zijde waren toen nog enige exemplaren aanwezig. Wanneer ze precies verdwenen is in de beemden bij Geulle is moeilijk na te gaan. Hier kwam ze in 1906 nog voor.

Ze groeide bijna uitsluitend in het fluviatiele district, dan wel in het Krijtdistrict. Ze kwam

Orchis ustulata L.
Aangebrande Orchis in de Maasbeemden te Heugem.

Orchis coriophora L.
Wantsenorchis te Voerendaal (Gulikerberg)

vooral voor in moerassige beemden en weiden langs de Maas en de Geul. Ze is ook bekend van een kalkhelling.

Op deze kalkhelling bij de Daelhoeve te Voerendaal kwam ze voor met *Koeleria* soorten, *Brachypodium pinnatum*, *Carex flacca*, *Gentiana germanica*, *Cirsium acaule* en *Polygala comosa*, verder met orchideeën als *Orchis militaris*, *Ophrys insectifera* en *Ophrys apifera*.

In de moerassige beemden langs de Maas bij Gronsveld en Amby konden we deze prachtige soort aantreffen met *Thalictrum flavum*, *Primula elatior* en *Primula veris* en met *Gymnadenia conopsea* en *Coeloglossum viride*. Daar ze zowel op de kalkhellingen als in de rivierweiden voorkwam stelde ze wellicht ongeveer dezelfde eisen aan het milieu als *Gymnadenia conopsea* en *Coeloglossum viride* die hier ook in beide biotopen aangetroffen kunnen worden.

Met het in cultuur brengen van de beemden en rivierweiden langs Maas en Geul in het fluviale district van Zuid-Limburg verdwenen de meeste vindplaatsen van vele *Orchis*- en *Dactylorchis*-soorten.

In nabij gelegen Belgisch en aangrenzend Westfalen is ze ook sterk achteruit gegaan, zodat u ze alleen nog maar in zuidelijker streken kunt aantreffen. In 1900 waren er nog drie vindplaatsen bekend, in 1920 nog een.

Gemeente	Vindplaats	Laatste opgave
Maastricht	1. Amby	Dumoulin. 1868. Niet meer teruggevonden na 1900.
"	2. Lichtenberg	De Wever. 1910-1920. Enkele ex.
Gronsveld	3. Hogeweerd	Dumoulin. 1868. Beemden. Daarna verdwenen.
Wylre	4. Keutenberg, Ingewegen	? 1887. Weiland aan de Geul.
Geulle	5. Oost- en Westbroek	De Wever. 1906. Beemden. Door ontginning verdwenen.
Voerendaal	6. Benzenrade, Daelhoeve	De Wever. 1900. 1 ex.

Orchis coriophora is in Zuid-Limburg verdwenen. (wordt vervolgd).

De foto's bij dit artikel zijn afkomstig uit het fotoarchief van dr. de Wever.

MALAKOLOGISCHE KANTTEKENINGEN

door
J. P. M. CLERX

1. Nieuwe vondsten van *Helicodiscus* (*Hebetodiscus*) *singleyanus inermis* H. B. Baker, 1929 (Endodontidae, Punctinae).

Op 1 september 1966 vond ik in Schinnen, op de enige nog enigszins intacte vindplaats van *Vertigo moulinsiana* (Dupuy) bij de Heisterbrug, een slakje dat ik aanvankelijk voor *Vitrea contracta* (Wstl.) hield. Door vergelijking met exemplaren uit het Rijks Museum van Natuurlijke Historie in Leiden bleek dat het hier *Helicodiscus* betrof. Het exemplaar ziet er vers uit. De kleur van het schelpje is geel-groen.

Daar het mij bekend was dat de heer J. G. J. Kuiper in het aanspoelsel van de Geul bij Geulem ook twee exemplaren had gevonden, zag ik uit naar een kans om aanspoelsel van de Geul te krijgen. Die kans deed zich voor toen de heer P. J. Brakman aanspoelsel verzamelde om er kevertjes uit te halen. Het residu kreeg ik in handen. Het is op 25 januari van het vorige jaar bij Wylre verzameld. Tussen de enorme aantallen land- en zoetwaterslakjes *) bevond zich ook één exemplaar van *Helicodiscus*!

Van dit slakje zijn nu 6 vindplaatsen in Nederland bekend, en in de rest van Europa nog 7. In het oostelijk deel van de Verenigde Staten komt de soort algemeen verspreid voor, en daarom dacht men in Europa aanvankelijk dat het geïmporteerde exemplaren betrof. Maar door vondsten op geïsoleerde vindplaatsen wint de gedachte dat de soort ook in Europa autochtoon is, steeds meer terrein. V. L o z e k beschrijft in zijn boek „Quartärmollusken der Tschechoslowakei" fossielen die waarschijnlijk tot deze soort moeten worden gerekend. 2. *Aegopinella nitens* (Michaud, 1831) in Nederland.

Begin augustus van het vorige jaar verzamelde mijn jongste broertje in de tuin van het Geologisch Bureau te Heerlen wat lege huisjes van deze soort. Daar determinatie eerst zeker is na anatomisch onderzoek, ben ik nog eens teruggeweest om levende dieren te verzamelen.